УДК: 32.01:81’4

СЛОВО ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Соломія Кривенко

Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail:ssolowka@gmail.com

Проаналізовано особливості слова як семантичного елемента політичного дискурсу, специфіку його тлумачення та використання в політичному дискурсі. Розкрито суть і функції наукових термінів, які використовують в інституційній комунікації, а також кодів, що застосовують політики в публічному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, слово, ключові слова, семантика політичного дискурсу.

У європейській традиції слово вважають базовою одиницею мови. Списки слів, оформлені в словники, – її основа. Інші лінгвістичні одиниці утворюють за допомогою особливих процедур розкладання чи комбінування. Так, морфеми виникають унаслідок морфологічного аналізу слова, а речення – через застосування правил комбінування слів, які становлять граматику відвідної мови. Тобто можна сказати, що слово існує з самого початку, інші мовні знаки виникають за його посередництва [8, с. 125]. Це ж стосується семантичного значення слова: значення морфеми встановлюють унаслідок семантичного аналізу слів, які її становлять, значення речень – з використанням спеціальних правил семантичного комбінування (значенням складних виразів є функція значень його частин та синтаксичних правил, які їх поєднують) [8, с. 125].

У кожному соціумі існують загальноприйняті універсальні правила спілкування, які об’єднують модальний, прагматичний та комунікативний компоненти. Причому загальновживану політичну лексику та політичні терміни також можна зарахувати до мовних універсалій. Усі політики апелюють до загальнолюдських цінностей, вони використовують терміни й лексичні одиниці, які допомагають змінити психологічний стан авдиторії чи досягти певного психологічного ефекту. Незамінним інструментом такого впливу є політичний дискурс – тематична мережа текстів, що в свідомості слухача піддається інтерпретації, яку детермінують ситуація політичного спілкування, прагматичні, соціологічні, психологічні, культурні, лінгвістичні й інші обставини. Слово – його елементарна частинка. Отже, знання загальновживаної політичної лексики та термінів дає змогу авдиторії розуміти та правильно інтерпретувати політичні статті, промови, звертання і под. [12].

© Кривенко С., 2014

Загальновживана політична лексика та популярні політичні терміни – своєрідні концепти. Вони, на думку Д. Ліхачова, реалізують свої потенційні смисли в межах певного контексту. Сукупність концептів, які об'єднує лексикон людини, є концептосферою особистості, а сукупність стійких концептів, що індукує лексичний склад мови загалом, становить концептосферу національної мови, яка є концептосферою національної культури. Продовжуючи цю думку, Ю. Степанов стверджує: концепт як згусток культури в свідомості людини існує в слові й словосполученні [див. 12]. З огляду на це, політичні концепти, які циркулюють у суспільстві потрібно вивчати, щоб зрозуміти не лише політичну ситуацію, а й політичну культуру спільноти загалом.

Аби існувала системність лексичних значень слова в політичному дискурсі, необхідне існування єдиної метамови – мови, якою говорять про мову-об'єкт [3]. Власне ця метамова і є політичним дискурсом. Коли існує природна мова, яка тільки передає дослівний сенс, то метамова вже має конотаційне навантаження. Семантика напрацювала декілька методик виявлення значення відповідного слова: через набір семантичних компонентів, тлумачення та прототипний опис.

Компонентний аналіз розробляли Л. Ельмслев, Р. Якобсон, американські лінгвісти А. Греймас, Дж. Лайонз, Ю. Найда, Б. Поттьє, Дж. Катц та П. Постал. Процедура розкладання сенсу передбачає наперед заданий набір елементарних семантичних компонентів, які не підлягають подальшому розкладанню. Такі частинки називають семантичними множниками, або семами (започаткований погляд ще Л. Вітгенштайном). Коли встановлюють зв'язок між ними, тоді визначають значення складніших поєднань. Існує два варіанти компонентного аналізу: 1) правило надлишковості (людина – отже, жива, одружений – отже, дорослий); 2) визначення бінарних ознак типу (чоловік – жінка, день – ніч, батько – син); зіставлення слова зі всіма можливими мінімальними парами дає змогу визначити його достатньо повно [8, с. 134].

Інший тип визначення значення слова – тлумачення. Так, Ю. Апресян визначив чотири вимоги для правильного тлумачення слів:

1) нетавтологічність, аби уникнути кола в тлумаченні;
2) необхідність і достатність: треба перелічити всі семантичні компоненти відповідного слова;
3) послідовність: одиницю, що підлягає тлумаченню, варто представити у вигляді більших семантичних блоків;
4) експліцитність: тлумачення повинне містити всі семантичні компоненти, з якими взаємодіє значення інших лексичних і граматичних одиниць висловлювання [8, с. 136].

Отже, можна сформулювати дві принципово протилежні позиції. Перша ґрунтується на поглядах аналітичної школи філософії (Б. Рассел, Л. Вітгенштайн) про те, що семантика мови зводиться до невеликої кількості атомарних (неподільних) одиниць. Друга відстоює думку: не атомарні одиниці визначають значення слова, а його співвідношення з іншими значеннями.

Для пояснення, чому не існує єдиного правильного тлумачення, вченні вводять поняття семантичної валентності. Воно позначає змінну в тлумаченні слова, яка

відображає його здатність вступати в семантичні відношення з іншими словами, тобто семантична валентність описує семантичну взаємодію слів [8, с. 138].

Простий опис значення часто не пояснює всього смислового навантаження слова, тлумачення – це лише одна з частин семантичного опису слова, до якої (крім нього) належать конотація (або семантична асоціація) та внутрішня форма слова.

Визначення термінів «денотація» і «конотація» запропонував Л. Ельмслев і популяризував Р. Барт: конотація – це вторинне, або похідне, значення, що виникає внаслідок і залежно від того, в який спосіб позначається (або денотується) значення первинне [6]. За Р. Бартом, конотація – це елемент, який пов'язує текст з реальністю, оскільки не Логос визначає скерування повідомлення, а його контекст, прихований за межами первинного позначення [2]. Згідно з У. Еко, конотація – додаткове значення, можливе лише в свідомості людини [7]. Саму конотацію розглядають через сукупність трьох елементів: емотивності, експресивності й оцінності [11]. Емотивність – іманентно притаманна мові семантична властивість виражати емоційність як факт психіки через систему своїх засобів [9]. Емотивне наповнення може бути не лише у фразеологізмі, а й у слові, реченні, тексті, які функціонують у певній політичній системі. Поняття «оцінність» позначає ставлення людини до відображених у мовленні предметів і явищ об'єктивної дійсності. Скажімо, О.М. Вольф вважає «оцінність» та «емотивність» синонімами, адже в більшості випадків емотивність як аспект оцінки не відокремлюють від позначення властивостей об'єкта, від ставлення суб'єкта до об'єкта як до позитивного чи негативного [5, с. 5].

Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає «експресивність» у вигляді сукупності семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність поставати в комунікації засобом суб'єктивного ставлення мовця до змісту або адресата повідомлення [10]. Таке визначення дає змогу дійти висновків про синонімічність експресивності й емотивності, але експресивність більше вказує на здатність слухача сприймати повідомлення, а емотивність є ознакою автора, стиль викладу повідомлення.

Щоб зрозуміти політичний дискурс, потрібно усвідомити його семантичну парадоксальність, яка полягає в накладенні одна на одну цілком різних площин – управлінської та особистої. У політичній сфері поряд із цілком раціональними та обґрунтованими вимогами об'єктивної політичної реальності крокує система внутрішніх стимулів і мотивів не лише політика як актора, а й маси як слухача та дійової особи на політичній сцені.

Окрім конотації та тлумачення, потрібно зауважити й внутрішню форму слова. Таку теорію розробляв А. Потебня, у чомусь подібну до теорії мотивації Ю. Маслоу. Вона полягає в тому, що в мові відбувається словотворення через додавання елементів мови, наприклад, слово «підберезник». Для кожної мови – це специфічний процес; внутрішню форму слова, як і конотацію, можна обіграти в тексті [8, с. 140]. Додавати слова і частини слів можна дуже вдало й ефективно; але тоді, коли семантичний зв'язок між елементами слова перестають усвідомлювати слухачі, зв'язок втрачається.

Специфічний підхід до вивчення значення слова запропонував американський учений Е. Рош у теорії прототипу. Вона цікава з погляду політичної психології чи дискурсивної психології. Він довів: будь-яка категорія має внутрішню структуру – центр (прототипу) і периферію. Причому прототип – шаблонний елемент категорії, де втілені найхарактерніші її ознаки [8, с. 141]. Щоб описати слово, відповідно до цієї теорії потрібно зіставити слово з прототипом, наділеним кластером семантичних ознак. Периферія прототипу – це відхилення від прототипу. З погляду політичного дискурсу, така теорія могла би бути методологічною основою для дослідження стереотипного уявлення про політичні гасла і того, що люди розуміють під різними концептами, зокрема демократією, свободою, рівністю, благополуччям.

Отже, відмінності в типах лексичного тлумачення зумовлені: об'єктом опису; методом і властивостями лексеми, яку тлумачать; теоретичним підходом та метамовою, а в політичному дискурсі – ще й інтересами політика.

Слова в політиці використовують у двох площинах: фаховій та нефаховій. У першому випадку йдеться про використання термінів, у другому – про слова в політичному протистоянні, тобто слова у вигляді кодів. Оскільки політична комунікація здійснюється в набагато ширшій сфері, ніж наукова, тут відбувається змішання фахових та загальномовних елементів. Професійні слова в політиці можна розподіли на такі, що описують: політичний досвід (голосування, термін повноважень, порядок денний); політичні завдання (захист конституції, фінансова політика); інститути (парламент, фракція, комітет); політичних акторів (президент, пем'єр-міністр); нормативну базу (основний закон, державний договір, підзаконні нормативно-правові акти) [14, с. 18].

Коли йдеться про непрофесійне застосування слів у політичному дискурсі, передусім мають на увазі використання ключових слів. Мова в політиці, як і мова взагалі, – це засіб інформування, механізм самопрезентації автора тексту. Автор демонструє себе через обраний лінгвістичний стиль, у тому числі – через вибір слів. Навіть той, хто не переміг на виборах, ще має запас таких висловів, які б повернули результати йому на користь. Політична мова – стратегічна зброя. Лінгвістична стратегія полягає в тому, щоб покращити власну позицію й одночасно послабити позицію опонента, здискредитувати його. У реалізації цієї стратегії ключові слова – оптимальний інструмент, адже вони впливають на думки та почуття слухачів у непомітний для них спосіб.

Для слів, які застосовують у конкретному мовленнєвому комунікативному акті, властиве актуальне значення. Воно може й не дорівнювати мовному значенню такого слова. Лінгвістичне значення та мовний зміст розглядають як інваріантні властивості свідомості. Мовний зміст розкривається лише в контексті; він виокремлює комунікативно значущі сенси мовної одиниці. І ключовими слова є мовні знаки, які активуються в певному контексті, враховують притаманні для слова ціннісні відтінки, які присутні у соціальній пам'яті [12].

Термін «ключове слово» використовують з XIX ст. [13]. Подекуди ним послуговуються, щоби виразити гнів з приводу безглуздих висловлювань політиків, позначити те, що вони розкидаються «пустими словами». У цьому випадку «ключове слово» позначає порожній звук або балаканину.

На відміну від розмовного значення існує лінгвістичний термін «ключове слово» – вираз, який використовують у публічних дебатах для пропаганди політичних програм [1]. Ключові слова поширюють вимоги та програму політиків поміж потенційними виборцями. Вони скорочують ці програми так, що ті поміщаються в одному слові. Відомий приклад ключових слів (їх комбінації) – гасло Великої французької революції «свобода – рівність – братерство». Йому симпатизують, але коли попросити кількох людей його пояснити, на першому плані опиняться зовсім інші вимоги, ніж ці три категорії. І взагалі, навряд чи натовп міг би відрізнити всі три поняття одне від одного. Зауважимо: вимога, щоб зміст ключового слова в політичному дискурсі відповідав його науковому значенню, відсутня.

Немає слів, які самі собою є ключові. Вони такі, коли опираються на середовище. Обов'язковим для такого середовища є публіка, яка ці слова споживає та використовує. Ключове слово потрапляє в публічний дискурс одразу після озвучення, його починають застосовувати дуже часто. Коли воно пристосовується до духу часу й програма, яку воно містить, переходить межі партії та знаходить багато прихильників, тоді розпочинається «боротьба за слово» (або семантична конкуренція): представники різних груп видають гасло за власне, «завойовують» його. Це помітно на прикладі з гаслом «захист навколишнього середовища»: консерватори спочатку не брали активної участі в публічних дебатах з цього приводу. Проте, коли тема була в усіх на вустах і не залишилося політиків, які би могли оминути її, всі політичні партії почали переконувати, що охорона довкілля була однією з головних пунктів їхньої програми від самого початку [13].

«Боротьба за слово» виявляється в двох аспектах: конкуренція за дескриптивне значення (інтерпретацію); конкуренція за деонтичне значення (онтологічне значення, оцінювання) [14, с. 24]. Ключовими словами часто стають ідеї, що мають позитивну конотацію: мир, свобода, демократія, права людини. Існує безліч інших – фінансова криза, знищення лісів, жорстоке поводження з дітьми – ними спонукають дистанціюватися від позначуваного, його побороти та якомога швидше викорінити. Зрештою, багато ключових слів оцінюють зовсім по-різному залежно від політичної ситуаціх: для одних соціалізм – політична батьківщина, де панує «приблизна справедливість», для інших – це гноблення та безгосподарність. Така ж ситуація зі словами «націоналізація», «приватизація», «глобалізація».

Як уже зазначали, значення ключового слова – нетотожне словниковому значенню слова, що стало в певний момент ключовим. Змінюється семантичний спектр його значення. Політичні партії намагаються зробити слова своїми знаменами, при цьому – відмежувати їх від інших значень, наділяти їх власними перспективами. Тому політики починають використовувати слово лише в певному контексті чи з одними й тими ж пояснювальними додатками. Ці ознаки ключових слів описують суть політичної семантики.

Розрізняють позитивні ключові слова й негативні – гасла й ярлики (клеймо, стигми). Останні використовують, щоб дискредитувати ідеї політичного опонента. Для

прикладу, в період «холодної війни» у Федеративній Республіці Німеччині ізольовували політичних опонентів лівого спектра (комуністів) і переносили їхні політичні ідеї до східнонімецької політики. Не уникали лайливих слів: «фашисти», «нацисти» і под. [13]. Такі самі слова нині використовують на пострадянському просторі, щоб досягти того ж ефекту – проігнорувати певну політичну силу.

Як і модні, ключові слова діють певний час. Згодом багато з них втрачають вплив та інтегруються до «нормального» словника, або їх поступово забувають. Так, у публічній дискусії 60–70-х років XX ст. домінували ключові слова «секс-революція», «залізна завіса»; сьогодні вони втратили вагомість у політичному дискурсі.

Користуватися впливовістю ключових слів у публічній комунікації – норма для політичного дискурсу. Цю стратегію використовують і люблять усі учасники політичного процесу. Проте існує й інша стратегія – звинуватити конкурента в зловживанні ключовими словами. Тут, знову ж таки, апелюють розмовним значення «ключове слово» – пуста обіцянка – і запевняють публіку в тому, що супротивник маніпулює волею виборців. У цьому випадку ключові слова називають небезпечною зброєю, яка керує масами.

Проте використання мови як інструменту впливу в політиці є легальним. Ретельний аналіз ключових слів може розкрити різні політичні інсценування [13].

Отже, ключовим словам властиві такі ознаки [14, с. 20-24]:

- «вибуховість» – вони є ключовими лише певний період;
- прив'язаність до дискурсу: як тільки змінюється стиль чи тема дискурсу, змінюються центральні ключові слова;
- онтологічна спрямованість: вони оцінюють щось;
- суперечливість: складність і гнучкість слова; їх по-різному визначають політичні сили; їхнє тлумачення неоднозначне; вони позначають суперечливе явище, ставлення до якого може бути і позитивним, і негативним;
- об'єднують групи людей: стають знаменом прихильників партії чи політика;
- діють у конкретному семантичному полі.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що властивості ключових слів закладені в чотирьох площинах:

1) політично-суспільній: визначають предмет публічного дискурсу;
2) дискурсивній: змінюються разом зі зміною дискурсу;
3) онтологічній: вони визначають ставлення до того чи іншого явища, предмета, особи чи події;
4) площині групи: ключові слова об'єднують прихильників певної політичної сили, виражають думку спільноти [14, с. 24].

Отже, слово як семантичний елемент політичного дискурсу потребує детального вивчення. Воно допоможе краще розуміти політичну культуру та політичну психологію спільноти.

Список використаної літератури

1. *Алефиренко Н.Ф.* Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. *Барт Р. Б.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика [Электронный ресурс] / Р. Б. Барт; пер. с франц. сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989 – 616 с. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/cultur/bart-all.htm
3. *Барт Р.* Миф сегодня [Электронный ресурс] / Р. Б.Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс; Универс, 1994. – С. 72–130. – Режим доступа: http://lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt
4. *Вітгенштайн Людвіг.* Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
5. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
6. *Женетт Ж.* Работы по поэтике. Стиль и Значение: Stilus Et Significatio [Електронний ресурс] /Ж. Жаннетт; пер. с франц. Е. Васильевой, Е. Гальцовой, Е. Гречаной, И. Иткина, С. Зенкина, Н. Перцова, И. Стаф, Г. Шумиловой. – М.: Изд. им. Сабашниковых, 1998. – Режим доступа: http://www.niv.ru/doc/zhenett-raboty-po-poetike/stil-i-znachenie.htm
7. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко; пер. А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 252 с.;
8. *Кронгауз М. А.* Семантика: учебник для вузов. / М. А. Кронгауз. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
9. *Кузнєцова Т.* Аксіологія медіатексту: уточнення категоріальних понять [Електронний ресурс] / Т. Кузнєцова. – Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n9-2/tele-and_radio_journalism-9-2-36.pdf
10. Лингвистический энциклопедический словарь [електронний ресурс] / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686 с. – Режим доступа: http://tapemark.narod.ru/les/591a.html
11. *Попова О. В.* Емотивність як складова конотативної структури слова [Електронний ресурс] / О.В. Попова. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2737;
12. *Сотников А.В.* Ключові слова в політичному дискурсі [Електронний ресурс] / А. В. Сотников // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – Режим доступу: http://tinyurl.com/ltaoeq6;
13. *Niehr Thomas.* Schlagwörter / Thomas Niehr // Bundescentrale für politische Bildung. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tinyurl.com/n63kefh;
14. *Schröter M.* Vom politischen Gebrauch der Sprache.Wort, Text, Diskurs / Eine Einführung / Melani Schröter Melani, Björn Carius. – Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009. – 144 s.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2014. Випуск 5

WORD AS SEMANTIC ELEMENT OF POLITICAL DISCOURSE

Solomiia Kryvenko

Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail:ssolowka@gmail.com

The article analyzed the features of the word as a semantic element of political discourse. Contains the specifics of interpretation of the word and use in political discourse. Disclose the nature and function of scientific terms that are used in institutional communication, as well as codes that apply policies in the public discourse. The specificity of the keywords in the political discourse.

Key words: political discourse, the word, keywords, political discourse semantics.

СЛОВО КАК СЕМАНТИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Соломия Кривенко

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: ssolowka@gmail.com

*А*нализируются особенности слова как семантического элемента политического дискурса, специфика толкования слова и использования в политическом дискурсе. Раскрывается сущность и функции научных терминов, что используют в институциональной коммуникации, а также кодов, которые политики применяют в публичном дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, слово, ключевые слова, семантика политического дискурса.